

Albertus under golvet

Om ett målningsfynd i Bälinge kyrka i Uppland

HERMAN BENGTTSSON & JOAKIM KJELLBERG

”När museets arkeologer 2008 gjorde utgrävningar i Bälinge kyrka lyste det plötsligt rött, grönt och gult i den bruna jorden. Först små fragment och flagor av färgad kalkputs. Sedan allt större stycken med synliga penseldrag. En hand, kanske en kjortelfåll, röda rankor och delar av svarta korsband. Efter en stunds grävande syntes en övergiven gravkammare helt fylld med resterna efter kyrkans medeltida och bemålade valv, nedkastat när kyrkan skulle moderniseras för över 200 år sedan. En analys av färger och motivfragment visade att målningarna var gjorda av Albertus Pictor, men där fanns också spår av äldre konstnärers händer.”

Så lyder en av texterna till jubileumsutställningen ”Minns mig Albertus” om Albertus Pictors liv och verk som visats på Upplandsmuseet sommaren 2009. Händelsen som återberättas ägde rum hösten 2008 vid en utgrävning i samband med en omfattande renovering av Bälinge kyrka, cirka en och en halv mil nordväst om Uppsala. Förutom att Bälinge kyrkas äldre byggnadshistoria kunde klargöras tillfördes Upplandsmuseets samlingar en rad nya föremål genom utgrävningen, vart och ett berättande sin del av historien.

Bälinge kyrka, vars äldsta delar troligen kan dateras till omkring sekelskiftet 1200, har byggts om och renoverats vid flera tillfällen.¹ Av den medeltida kyrkans forna prakt finns idag få synliga spår. Utvändigt syns några framtagna tegelsmygar efter fönster och portaler i den annars vitputsade fasaden. Invändigt skymtar medeltiden endast i det restaurerade koret där några fragmentariska målningar har återställts på väggarna och i valven. I övrigt präglas kyrkan av en ombyggnad i nyklassisk stil som genomfördes under senare delen av 1700-talet.

Kunskapen om kyrkans äldre byggnadshistoria hade fram till den arkeologiska undersökningen 2008 utgjorts av spridda nedslag i historiskt källmaterial och en mycket mager dokumentation från en storskalig renovering 1938–40. Då påträffades, förutom de nu restaurerade målningarna i koret, äldre murar under golvet i långhuset.² Murarna dokumenterades emellertid aldrig och varken deras utbredning eller schaktningens omfattning var kända. Det fanns därför inför renoveringen 2008 en förhoppning om att en arkeologisk undersökning skulle kunna klargöra något om byggnadens historia och kyrkorummets gestaltning under olika tider. Föga anades att utgrävningen, särskilt med de begränsningar en exploateringsundersökning medför, skulle komma att bidra med så mycket ny information om kyrkans tidiga historia. Knappast kunde man hoppas på att rester efter de medeltida valven hade bevarats och än mindre på att identifierbara fragment av dess medeltida målningar skulle påträffas.

Ett stycke in i utgrävningen hittades en övergiven gravkammare bevarad under golvet. Gravkammaren visade sig mot alla odds vara igenfylld med rester från de valv som raserades på 1700-talet. En första bedömning klargjorde att det fanns spår av medeltida målningar i två skikt på fragmenten. Det visade sig även att det översta skiktet kunde tillskrivas Sveriges mest berömda medeltida kyrko-

målare, nämligen Albertus Pictor och hans verkstad. Fragment lades till fragment och en förlorad del av medeltidens bildvärld kunde åter lyftes upp i ljuset.

Eftersom fragmenten lämnats helt orörda av senare tiders restaureringar ger de en unik möjlighet att studera den medeltida måleriverkstadens teknik och pigment. Förekomsten av cinnober i det översta skiktet tyder på att det har varit en påkostad utsmyckning.³ Förmodligen var den beställd och bekostad av ärkedjaken vid Uppsala domkyrka som hade Bälunge som sitt särskilda prebende, vilket innebär att han fick delar av sina inkomster därifrån. En ungefärlig uppfattning om den höga kvaliteten på målningarna får man också genom de i och för sig svårt skadade målningsresterna, som finns framme i högkoret, och som avtäcktes 1938–40. Av stilen att döma är figurerna i koret utförda omkring 1480 av Albertus Pictors verkstad. På grund av det fragmentariska tillståndet är det svårt att uttala sig om vilka motiv det har rört sig om, men det förefaller som om bildprogrammet har haft den för Albertus Pictor karaktäristiska typologiska uppbyggnaden där scener ur Gamla och Nya testamentet har placerats bredvid varandra.⁴

Innan kyrkan byggdes om under senare delen av 1700-talet beskrevs de då ännu bevarade målningarna av kyrkvärden och rådmannen i Uppsala, Carl Gustav Frediani. Han uppger att de hade

Ovan t.v.: Fragment av olika form och storlek hittades i mängder vid utgrävningen i långhuset. Efteråt visade det sig att merparten av fragmenten hade använts för att fylla igen en gravkammare som övergetts vid renoveringar av kyrkan under slutet av 1700-talet. Foto: Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Ovan t.h.: En tegelsten med målade rankor återser ljuset efter mer än 200 år i jorden. Foto: Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

T.v.: Putsfragment med en detalj ur en figur som målats av Albertus Pictors verkstad. Foto: Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Detalj ur en av de restaurerade målningarna från högkoret i Bälinge kyrka. Målningen kan dateras till omkring 1480 och är utförd av Albertus Pictors verkstad. Foto: Albertus Pictor-projektet.

”fina färgor”, liksom att de föreställde ”Bibliska handlingar” med scener ur Gamla och Nya testamentet samt apostlarna och kyrkofäderna.⁵ Frediani gör också det intressanta påpekandet att de båda ärkebiskoparna Bengt Jönsson Oxenstiernas (1448–67) och Jakob Ulvssons (1469–1515) respektive vapensköldar var målade på väggarna i kyrkan. Uppgiften skall inte tolkas som att ärkebiskoparna har varit med om att finansiera

målningarna i Bälinge. Under senmedeltiden var det nämligen vanligt att målarkonstnärerna fogade in det då aktuella ärkebiskopsvapnet i sina utsmyckningar, ofta tillsammans med riksföreståndarens. Det är också förklaringen till att det finns så många målningssviter med Jakob Ulvssons och Sten Sture d.ä:s vapensköldar hos Albertus Pictor.

Med hjälp av Fredianis uppgifter kan man datera de båda målningsskikten i Bälinge kyrka: det undre är från Bengt Jönssons tid (1400-talets mitt) och det yttre från Jakob Ulvssons (1400-talets senare del). På flera av putsfragmenten ser man mycket riktigt också hur målningslagret från Albertus Pictors verkstad helt eller delvis täcker ett äldre skikt. De äldre målningarna är av stilen att döma utförda av en verkstad inom den s.k. Mälardalsskolan som var verksam omkring 1430–1470.⁶ Utmärkande drag är att man använde en ornamentik och figurstil som är mindre avancerad än Albertus Pictors. Förhållandet är intressant eftersom det visar att man i Bälinge redan efter ett par decennier har valt att byta ut den äldre målningsskruven mot en ny. Man kan därför dra slutsatsen att Albertus Pictors stil måste ha fått en oerhörd genomslagskraft under 1400-talets senare del. Ett liknande förhållande är känt från Håbo-Tibble kyrka i Uppland, där det också finns två målningslager: det ena utfört av en verkstad inom Mälardalsskolan och det andra av Albertus Pictor.⁷

På några av fragmenten i Upplandsmuseets samling från Bälinge kyrka syns spår av senmedeltida målningar i två skikt. De äldre och enklare målningarna har sannolikt utförts av den så kallade Mälardalsskolan vid mitten av 1400-talet. UM 41776-x, F145. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Fyndet av målningsfragmenten från Bälinge hade knappast kunnat komma lägligare än i anslutning till det nationellt uppmärksammade jubileumsåret 2009 till 500-årsminnet av Albertus Pictors död 1509. När fyndet gjordes hade man redan påbörjat planeringen av en stor utställning om målaren och hans verkstad på Upplandsmuseet. Utställningen gav såle-

des en möjlighet att direkt visa det sensationella fyndet och nå ut med nyheten till en bredare allmänhet. Genom utgrävningen tillfördes samtidigt museets samlingar ett unikt fyndmaterial. Ett material som därigenom blivit tillgängligt och berikande för fortsatt forskning kring den medeltida bildkonsten i allmänhet och Albertus Pictor i synnerhet.

Noter

- 1 I skrivande stund pågår ännu arbetet med avrapportering av utgrävningen 2008. Daterande prover från de äldsta byggnadskedena är inlämnade för analys och kommer att presenteras i en kommande publikation från museet.
- 2 Upplandsmuseets arkiv. Bälunge sn. Kyrkan, prästgården; Foton. Bälunge. Kyrkan 20.
- 3 Cinnober (kvicksilversulfid) är en röd orange mineral som tidigare ofta användes som pigment.
- 4 Enligt det typologiska systemet förebådade händelserna i det Gamla testamentet de i det nya. Israeliternas tåg genom Röda havet användes t.ex. som en typologi för Jesu dop. Ett par av scenerna i korpartiet i Bälunge identifieras i Anna Nilséns *Program och funktion i senmedeltida kalkmåleri* Stockholm 1986 s. 59, liksom i Christina Sandquist Öbergs *Albertus Pictor. Målare av sin tid* vol. 2 Stockholm 2009 s. 89 ff.
- 5 Carl Gustav Frediani *Uplands Kyrkiors Märckvärdigheter* Uppsala 1725 s. 1
- 6 Jfr Nilsén 1986 s. 9 f om Mälardalsskolan.
- 7 Nilsén 1986 s. 89 ff. Att Bengt Jönssons vapensköld var synlig på en av väggarna i Bälunge ännu under 1700-talet kan bero på att endast delar av den äldre utsmyckningen målades över. Man kan inte heller utesluta att det ansågs opassande att utan vidare täcka över en ärkebiskops vapen.

Herman Bengtsson är fil. dr i konstvetenskap och ansvarig för det s.k. Huseliusprojektet vid Upplandsmuseet. Syftet med projektet är att publicera Uppsala domkyrka i serien Sveriges kyrkor.

Joakim Kjellberg är medeltidsarkeolog och arbetar som antikvarie vid Upplandsmuseets arkeologiska avdelning. Han har under senare år främst arbetat med exploateringsarkeologi i stads- och kyrkomiljöer, däribland som projektledare vid den arkeologiska undersökningen i Bälunge kyrka.